

СТРАТЕГІЇ ТЕКСТОТВОРЕННЯ В НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ МИХАЙЛА БРИНИХА

У центрі сучасних досліджень з лінгвістики перебувають проблеми мовної картини світу та мовної особистості взагалі й письменника зокрема. Метою даного дослідження є аналіз публікацій та узагальнення теоретичних даних щодо понятійного апарату когнітивної лінгвістики в сучасному мовознавстві, а також виявлення найбільш релевантних підходів до аналізу концепту «літературна особистість» та в польовому окресленні зазначеного концепту, репрезентованого у творчості Михайла Бриниха (індивідуальній картині світу), що є складовою й загальноукраїнської картини світу. Об'єктом пропонованого дослідження є концепт «літературна особистість», а предметом – особливості мовної репрезентації концепту в «Хрестоматії доктора Падлючча» Михайла Бриниха. Автори формують методiku дослідження, на основі якої визначають ключові тактики руйнування стереотипів у «Шидеврах української літератури» Михайла Бриниха.

Ключові слова: концепт; лексико-семантичне поле; стереотип; ядро лексико-семантичного поля; периферія.

Актуальність пропонованого дослідження визначається тим, що концепт «літературна особистість» вперше аналізується в україністиці як щодо запропонованого алгоритму, так і щодо джерельної бази.

У мовознавчій літературі за останні десятиліття з'явилася значна кількість публікацій з проблем когнітивної лінгвістики як в Україні (Кагановська 2002; Луньова 2006; Мартинюк 2011; Ніконова 2008; Приходько 2008; Селиванова 2000; Слухай 2005; Старко 2004 та ін.), так і в Росії (Антологія концептів 2005; 2006; Болотнова 2004; Воркачев 2004; Зусман 2003; Карасик 2002 та ін.), де можна знайти різні точки зору та різні визначення тих самих термінів і понять. У них, зокрема, зазначається, що знання людей про об'єктивну дійсність організовано у вигляді концептів, абстрактних ментальних структур, які відображають різні сфери діяльності людини. Концепт переважно розуміється як глобальна розумова одиниця, що являє собою квант структурованого знання. Зауважимо: концепт – сучасний термін багатьох гуманітарних наук – літературознавства, філософії, лінгвістики, психології, культурології, звідси й численна кількість дефініцій цього поняття. Поняття «концепту» своєрідно складалося і в когнітивній лінгвістиці, насамкінець, воно стало одним із ключових у дослідженні мовної картини світу. Володимир Карасик вважає, що поняття «мовна особистість» і «концепт» складають основу категорійного апарату лінгвокультурології, гносеологічне становлення котрих, судячи з усього, ще не закінчене [6, с. 15].

Справедливості ради слід згадати, що розробка поняття мовної картини світу («*sprachliche Weltbild*»)

і, власне, сам термін належить видатному німецькому мовознавцю ХХ століття Йоханну Лео Вайсгерберу, котрий послідовно запроваджував у науковий обіг гумбольдтівський «енергейтичний» погляд на мовну картину світу, сутність якого полягала в такому: мовна картина світу – не просто відбиток дійсності, вона є діяльнісною силою, що впливає як на пізнання, так і на практичну діяльність. Л. Вайсгербер визначив п'ять суттєвих ознак мовної картини світу – *словоцентризм* (кожна мова по-своєму вербалізує світ), *системність* (кожна мова зображає по-особливому увесь світ, а не лише окремі його фрагменти, «...мова дозволяє людині об'єднати весь свій досвід у єдину картину світу» [4, с. 51]), *своєрідність* (різні мови по-різному позначають час, просторові поняття, по-різному розмежовують кольоровий спектр і под.), *змінність* (у різні періоди розвитку тієї чи іншої мови мовна картина була різною) та *дієвість* (саме мова спрямовує пізнання в певному руслі найбільш дієво порівняно з іншими картинами світу). Л. Вайсгербер запропонував і методiku дослідження – польову. У статті ще 1928 року «*Der Geruchsinn in unseren Sprachen*» («Нюхові відчуття в нашій мові») він описав два лексичних поля німецької мови – смаку й нюху.

У центрі сучасних досліджень з лінгвістики перебувають проблеми мовної картини світу та мовної особистості взагалі й письменника зокрема.

Метою даного дослідження є аналіз публікацій та узагальнення теоретичних даних щодо понятійного апарату когнітивної лінгвістики в сучасному мовознавстві, а також виявлення найбільш релевантних

підходів до аналізу концепту «літературна особистість» та в польовому окресленні зазначеного концепту, репрезентованого у творчості Михайла Бриниха (індивідуальній картині світу), що є складовою й загальноукраїнської картини світу.

Отже, **об'єктом** пропонованого дослідження є концепт «літературна особистість», а **предметом** – особливості мовної репрезентації концепту в «Хрестоматії доктора Падлючча» Михайла Бриниха. Методологічну базу дослідження складають лінгвофілософські положення, що відображають взаємозв'язок і взаємозалежність мовних і позамовних явищ, а мова розуміється як особливе семіотичне й культурно-історичне середовище. Під час опису мовних явищ використовуються як семасіологічний, так і ономасіологічний підходи.

Вивчення питання дозволяє говорити, що на сьогодні визначилося кілька напрямів щодо вивчення поняття «мовна особистість» в ономасіологічному ключі. Вікторія Красних у монографії «‘Свой’ среди ‘чужих’: миф или реальность?», говорить про необхідність вирішення чотирьох понять, пов'язаних з різними іпостасями мовної особистості: 1) «людина, що говорить» – особистість, одним із видів діяльності якої є мовленнєва діяльність, що включає як процеси породження, так і сприйняття мовленнєвих повідомлень; 2) мовна особистість – особистість, що реалізує себе у мовленнєвій діяльності на основі сукупності певних знань та уявлень; 3) мовленнєва особистість – особистість, що реалізує себе у комунікації, обираючи та реалізуючи ту чи іншу стратегію і тактику спілкування, яка обирає та використовує той або інший репертуар засобів (як суто лінгвістичних, так і екстралінгвістичних); 4) комунікативна особистість – конкретний учасник конкретного комунікативного акту, що діє в реальній комунікації [10, с. 50–51]. Сергій Воркачов виділяє ще особистість словникову (етносемантичну), яка формується на основі світоглядних установок, ціннісних пріоритетів і поведінкових реакцій, відображених у словнику [5, с. 65].

Валентина Маслова у зміст мовної особистості включає такі компоненти: 1) ціннісний, світоглядний компонент, тобто систему цінностей; 2) культурологічний, тобто рівень оволодіння культурою як ефективний засіб підвищення інтересу до мови; 3) особистісний, тобто те індивідуальне, що існує в кожній людині [12, с. 81].

Юрій Караулов [8] виділяє три рівні мовної особистості: 1) нульовий – вербально-семантичний (лексикон особистості); 2) перший – лінгво-когнітивний (тезаурус особистості); 3) другий – мотиваційний (прагматикон особистості).

У руслі розгляду «мовної особистості» як сукупності вмінь та характеристик останнім часом у мовознавчих дослідженнях говорять про мовну особистість певного індивіда – автора художнього твору [3, с. 261], а текст розглядається як мовленнєвий продукт функціонування мовної системи, що характеризується подвійною системністю, основу якої складає не тільки орієнтація на узус (узусне значення, як відомо, протиставляється оказіональному), але й відображення мовної картини світу автора як мовної особистості, що має свій лексикон, семантикон і прагматикон [11,

с. 158]. Інтегративним чинником двох згаданих категорій – мовної картини світу та мовної особистості письменника – є поняття концепт.

Щодо поняття «концепт», то в сучасному мовознавстві можна виділити три основні підходи до його розуміння:

1) **лінгвістичний** (С. О. Аскольдов, Д. С. Лихачов, В. В. Колесов, В. М. Телія): оскільки концепт існує для кожного словникового значення, то його слід розглядати як алгебраїчний вираз значення. Загалом прихильники цього напрямку розуміють концепт як увесь потенціал значення слова разом з його конотативним елементом;

2) **когнітивний** (З. Д. Попова, Й. А. Стернін, О. С. Кубрякова): концепт – явище ментального характеру. Представники когнітивного підходу зараховують концепт до мислительних явищ і тлумачать його як оперативну змістову одиницю пам'яті, ментального лексикону;

3) **культурологічний** (Ю. С. Степанов, Г. Г. Слишкін, С. Г. Воркачов, В. І. Карасик): уся культура розуміється як сукупність концептів та відношень між ними. Концепт – головний осередок культури в ментальному світі людини. Науковці, які дотримуються цього підходу, переконані, що при вивченні концепту увагу слід приділяти культурній інформації, яку він передає. Концепт тут визначається як базова одиниця культури і є її концентратом.

Наразі всі мовознавчі підходи до розуміння поняття «концепт» зводяться зазвичай до лінгвокогнітивного та лінгвокультурологічного тлумачення цього явища. Так, наприклад, під концептом, яка під поняттям лінгвокогнітивного явища, слід розуміти «одиницю ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості і тієї інформаційної структури, яка відображає знання й досвід людини; оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи мови і всієї картини світу, відображеної в людській психіці» [1, с. 90].

На думку Володимира Карасика, ці підходи відрізняються векторами стосовно індивіда: лінгвокогнітивний концепт – це напрямок від індивідуальної свідомості до культури, а лінгвокультурний концепт – напрямок від культури до індивідуальної свідомості [7, с. 31]. Спільним у розумінні концепту є те, що він сприймається як комплексне, багатовимірне соціопсихічне утворення, яке співвідноситься як з колективною, так і індивідуальною свідомістю [17, с. 9–10], що є найбільш переконливим.

Слід зауважити, що в зарубіжній лінгвістиці (перш за все в США, Нідерландах та Канаді) лінгвокогнітологічна проблематика почала розроблятися на кілька десятиліть раніше (Дж. Лакофф, Р. Лангакер, Р. Джекендофф, Ч. Філлмор, Л. Талмі, А. Гольдберг, Дж. Тейлор, Ж. Фоконьє, Б. Рудзка-Остін, А. Ченкі). У Європі в середині 90-х рр. вже були створені перші підручники з когнітивної лінгвістики (Ф. Унгерер і Х. Шмідт «Вступ до когнітивної лінгвістики» 1996 р., Б. Гайне «Когнітивні основи граматики» 1997 р. та ін.). У СРСР перші паростки когнітивної лінгвістики з'явилися спочатку у вигляді аналітичних оглядів і перекладів англomовних першоджерел з цієї проблематики (огляд проблем когнітивної граматики 1985 р.

В. І. Герасимова в збірнику «Современные грамматические теории»; «Новое в зарубежной лингвистике. Когнитивные аспекты языка» 1988 р.). У 1996 р. в Росії видано «Краткий словарь когнитивных терминов» за редакцією Олени Кубрякової.

В Україні когнітивна лінгвістика, а сьогодні вже й концептологія як окрема галузь, почала розроблятися в 90-ті рр., однак першими були здебільшого дослідження германістів, в україністиці лише на початку ХХІ ст. когнітивна лінгвістика знайшла висвітлення в ракурсі ономасіології й лінгвоконцептології. Це дослідження Флорія Бацевича («Слово в функціонально-ономасіологічному аспекті вивчення», «Співвідношення значення та інтерпретаційного смислу слова у світлі когнітивного підходу до мови»), Світлани Жаботинської («Ономасіологические модели в свете современных школ когнитивной лингвистики»), «Лексичні поля й нелінійна динаміка когнітивних структур»), Володимира Манакіна («Когнітивна лінгвістика і контрастивна семантика»), Тетяни Радзівської («Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту: Текст – соціум – культура – мовна особистість»), Наталії Бардіної («Языковая гармонизация сознания», «Когнітологія як експерієнційний міф: методики концептуального аналізу тексту»), Олени Селіванової («Когнитивная ономасіология», «Світ свідомості в мові»), Анатолія Приходька («Концепты и концептосистемы») та інших провідних когнітологів України.

В огляді концептологічної проблематики в Україні, здійсненому групою авторів [9, с. 10–37], звертається увага на те, що ґрунтовні англомовні довідники з когнітивної лінгвістики [20] не містять якихось вказівок на концепт як об'єкт дослідження, цей термін згадується лише в «контексті теорії прототипів під час розгляду явищ категоризації» [19, с. 74–105], а також під час аналізу одиничних концептів у доробку польських і скандинавських лінгвістів [18; 21]. «Концептоманія» (за іронічним означенням Анатолія Приходька) останніх десятиліть притаманна україністиці й русистиці.

Підсумок з вищеописаного впливає такий: розробку й обґрунтування поняття концепту як ментальної репрезентації в мові доволі широко представлено в американській і російській традиції, а процедура аналізу деяких видів концептів – в європейській когнітології.

За визначенням Олени Селіванової, концепт – це інформаційна структура свідомості, різносубстратна, певним чином організована одиниця пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й позасвідомого [16, с. 112].

Концептосферу можна описати як польову структуру, у якій є ядро (когнітивно-пропозиційна структура важливого концепту), приядерна зона (лексичні репрезентації) та периферія (асоціативно-образні репрезентації). Якщо виходити з того положення, що концепти бувають національними та індивідуальними, то периферія відображатиме індивідуальні концепти, а приядерна зона і ядро – загальнонаціональні і навіть універсальні.

Концепт має визначену структуру, хоча він і не може бути представлений як жорстка структура,

подібно до значення слова. Це пов'язано з його активною динамічною роллю в процесі мислення – він увесь час функціонує, актуалізується в різних своїх складниках та аспектах, поєднується з іншими концептами та відштовхується від них (Тому польова модель концепту, розроблена З. Д. Поповою та Й. А. Стерніним, виглядає інакше [14, с. 16–18]).

Проаналізувавши різні визначення поняття «концепт», ми виділили такі його основні дефініційні характеристики: концепт являє собою неподільне злиття об'єктивно-пізнавального та суб'єктивно-творчого начала; це мінімальна одиниця людського досвіду в його ідеальному уявленні; має трансцендентний смисл, оскільки є посередником між матеріальним і духовним; семантично невичерпний, оскільки завжди є невивчені інтерпретації; не має чіткої структури (може мати польову, або рівневу структуру); організаційним ядром концепту виступає слово з узагальнено-символічним значенням; у мовленні реалізується через художні засоби, характерні для ідіостилію автора; наявність гнучких змістових меж; здатний проникати в інші концепти та вбирати в себе семантично вужчі образи, зберігаючи цілісність і семантичну самостійність; культурна маркованість.

Типологія концептів виведена в працях Анни Вежбицької, О. О. Залевської, З. Д. Попової, Й. А. Стерніна, М. М. Болдирева, А. С. Зеленько. Деякі дослідники (В. Г. Ніконова, О. М. Кагановська) поділяють концепти на художні (в мистецтві) і пізнавальні (в науці).

О. О. Селіванова визначає концептуалізацію як «один із процесів пізнавальної діяльності людини, що полягає в осмисленні й упорядкуванні результатів внутрішнього рефлексивного досвіду людини й уявленні про об'єкти, явища дійсності та їхні ознаки» [16, с. 403]. Концептосистеми в різних людей не збігаються, бо їх формування залежить не лише від інтелектуального рівня особистості, а й від індивідуально-культурного досвіду, запасу знань і навичок, якими зумовлюється багатство значень слів і багатство концептів цих значень, а іноді, навпаки, їхня бідність, однозначність. Індивідуальне осмислення результатів колективної концептуалізації може призвести навіть до руйнування усталених у мові концептів.

Ю. Є. Прохоров поняття «концепт» ототожнює з поняттям «стереотип». «Стереотип – це насамперед певне уявлення про дійсність або її елемент із позиції наївної повсякденної свідомості. При такому розумінні виявляється, що за кожною одиницею мови стоїть певний стереотипний образ» [15, с. 48]. Ми розглядаємо стереотипи як особливі фрагменти концептуальної картини світу, які існують у нашій свідомості. Стереотипи як ментальні образи тісно пов'язані з процесами категоризації понять та явищ, що є носіями соціальної інформації.

У сучасній когнітивній лінгвістиці та етнолінгвістиці термін «стереотип» співвідноситься зі змістовою стороною мови та культури, тобто розглядається як ментальний стереотип, котрий корелює з мовно-культурною картиною світу. Він розглядається як: 1) вербальне вираження переконань, спрямованих на суспільні групи або конкретну особу – тобто вузький стереотип; 2) «вербально виражене узагальнення образів будь-яких предметів або понять – широке трактування

стереотипу». «Мовна картина світу і мовний стереотип є частинками єдиного цілого, причому мовний стереотип розуміють як певне судження або комплекс сформованих суджень про об'єкт або реалію навколишнього світу» [2, с. 141–145].

О. М. Лазарович у статті «Мовні стереотипи і мовна картина світу», спираючись на доробок Єжи Бартмінського, виділяє чотири типи стереотипів: 1) зразок – «такий, який повинен бути»; 2) реальність – «такий, який є»; 3) міфічне зображення (уявне) – «такий, який може бути»; 4) зображення ідеологічне – «такий, який може і повинен бути».

Валентина Маслова вважає мовним стереотипом не лише судження, а й будь-який сталий вираз із декількох слів, наприклад стале порівняння, кліше тощо. Вживання таких стереотипів полегшує та спрощує спілкування, економлячи при цьому комунікативні зусилля учасників комунікації.

Процедури концептуального аналізу відмінні в різних напрямках і течіях. Лінгвісти-когнітологи визнають, що будь-яке уявлення про зміст концепту у свідомості носіїв мови, отримане під час аналізу всієї сукупності мовних засобів вираження цієї одиниці і текстів, у яких розкривається її зміст, не можна вважати повним, оскільки жодний концепт не відбивається в мові повністю внаслідок того, що: 1) концепт – результат індивідуального пізнання, узагальнення, категоризації, а індивідуальне завжди вимагає комплексу засобів для свого повного вираження; 2) концепт являє собою нечітку структуровану одиницю, яку неможливо описати повністю; 3) жоден дослідник і жоден лінгвістичний аналіз не може виявити і зафіксувати, а потім проаналізувати повністю всі засоби мовної та мовленнєвої репрезентації концепту, завжди щось залишається неврахованим.

Результатами когнітивної інтерпретації є опис структури концепту, тобто когнітивних секторів, їхніх ознак; ядерно-периферійне впорядкування шарів концепту; опис інтерпретаційного поля як сукупності концептуальних (ментальних і оцінних) стереотипів, тверджень, що впливають з розуміння та інтерпретації концепту свідомістю народу.

Ядро концепту – це кодифікативний образ, базовий шар, прототип. Інтерпретаційне поле концепту формує його периферію. Під час опису ядра та периферії варто їх диференціювати, оскільки їхній статус і роль в структурі пізнання і в процесі мислення різні. У дослідженні під час опису ми дотримувалися синхронічного зрізу, а діахронія використовувалася лише для пояснення тих чи інших змін в концепті, його ознак [13, с. 98]. Важливо також визначити, на якому рівні існує в концептосфері той чи інший концепт. Будь-який концепт може існувати на побутовому та рефлексивному рівні. Рефлексивний рівень – це рівень теоретичного знання, побутовий – фактичного, практичного застосування.

Ми припустили, що кожне наступне покоління по-іншому сприймає літературні постаті, але в підґрунті їхнього знання покладений певний стереотип (прототипне значення). Тобто ці знання становлять комплексну розумову одиницю, яка в процесі мисленнєвої діяльності повертається різними сторонами, актуалізуючи відповідні ознаки, а також прошарки знань і відчуттів.

Аби підтвердити цю гіпотезу, ми звернулися до «Хрестоматії доктора Падлючча». Оскільки у своїх «Шидебрах української літератури» Михайло Бриних не просто розповідає про відомих українських письменників, а, описуючи їх, ставить за мету руйнування стереотипного уявлення про них, то перед нами постало завдання конкретизації семантичної структури одиниць поля і виявлення тих мовних засобів, які допомагають Доктору Падлюччу розвінчувати ці стереотипи. Отже, в центр поля ми помістили саме стереотипне значення (прототипне знання) про письменника, а всі лексичні одиниці нашої вибірки ввійшли до периферійної зони поля. Потрібно зазначити, що не завжди під стереотипом ми маємо на увазі негативне явище, часто це просто стандартизовані (клішовані) фрази, які використовують для опису постаті письменника. Прототипні знання про письменника ми з'ясували шляхом вибірки з «Української літературної енциклопедії в 5-ти томах», «Української радянської енциклопедії в 12-ти томах» та з електронної бібліотеки української літератури «УкрЛіб».

Враховуючи специфічність матеріалу дослідження, ми запропонували схему дослідження концептуального поля, яка складається з таких етапів:

1) визначення назви концептуального поля шляхом знаходження ключового слова, що представляє даний концепт у мові;

2) побудова та аналіз семантики ключового слова, котра вербалізує концепт у мові (аналіз енциклопедичних тлумачень);

3) вивчення лексики в «Хрестоматії доктора Падлючча» в напрямі від змісту до форми, аналіз слів щодо наявності в їхньому складі сем центрального поняття поля;

4) визначення ядра і периферії поля (ядро формує стереотипні значення, а до периферії відносяться лексичні одиниці нашої вибірки);

5) співвіднесення елементів прототипу з шарами периферії та їх інтерпретації;

6) встановлення реєстру мовних засобів руйнування стереотипів у концептуальному полі «літературна особистість».

Приступаючи до розкриття специфіки концептуальних полів (КП) у «Хрестоматії доктора Падлючча», ми провели вибірку лексичних одиниць, які характеризують 13 постатей українських письменників (Олесь Гончар, Феофан Прокопович, Микола Хвильовий, Іван Нечуй-Левицький, Володимир Винниченко, Микола Гоголь, Панас Мирний, Олександр Довженко, Іван Котляревський, Михайло Коцюбинський, Марко Вовчок, Іван Карпенко-Карий, Григорій Тютюнник). Оскільки у своїх «Шидебрах української літератури» Михайло Бриних не просто розповідає про відомих українських письменників, а, описуючи їх, ставить за мету руйнування стереотипного уявлення про них, то перед нами постало завдання конкретизації семантичної структури одиниць поля і виявлення тих мовних засобів, які допомагають Доктору Падлюччу розвінчувати ці стереотипи. Отже, в центр поля ми помістили саме стереотипне значення (прототипне знання) про письменника, а всі лексичні одиниці нашої вибірки ввійшли до периферійної зони поля

За цим принципом лексико-семантичне поле (наприклад, *Олесь Гончар*) матиме такий вигляд:

Ядерне значення (стереотипне, прототипне) формується на основі такої інформації: Український радянський письменник, громадський діяч, академік АН УРСР з 1978, Герой Соц. Праці (1978), член КПРС з 1946. Нагороджений трьома орденами Леніна, орденами Жовтневої Революції, Червоної Зірки і Слави 3-го ступеня, медалями. За роман «Людина і зброя» отримав Державну премію УРСР імені Т. Г. Шевченка (1962), за роман «Твоя зоря» – Державну премію СРСР (1982). Творчість Гончара належить до загально-визнаних досягнень багатонаціональної радянської літератури. Його твори перекладено більш як сорока мовами народів СРСР і зарубіжних країн.

Периферійна зона (індивідуальне сприйняття / сприйняття нового покоління): *Хто самий головний Дарт Вейдер в українській літературі ХХ ст.?; Хто взяв од власті все, про що тільки міг помріять радянський письменник (і то хіба після смерті)?; Хто дзеленчав медалями та орденами по самих високих президіях, аж у дисидентів уші закладувало?; Хто два года підряд був лауреатом Сталінської премії?; ...многократний лауреат усіх самих крутих премій, груди в орденах...; Хто нарисований на поштових конвертах, одчekanений на монетах, розібраний по музеях, бібліотеках, університетах?; Хто жив у домі, на якому щас висить 29 меморіальних досок?; Хто перехватив у льотчика Валерія Чкалова цілу гулицю в центрі Києва?; Попікона соціалістичного реалізму...; ...один із центрових майстрів української літератури радянського періоду; Людина, катора переплавил мовні скарби на швелера й двотаври, що лягли в основу шкільного гноблення многіх поколінь; Автор крамольного й почти шо націоналістичного твору...*

Щодо іншої постаті, наприклад, Олександра Довженка, то «Енциклопедична стаття» за авторста Михайла Бриниха виглядала б так (периферійна зона):

Олександр Довженко – це невіглас із огнем внутрі, якому все цікаво і до всього є діло; одержимий самоук; такій людині зойти на костьор – шо сходити в баню; трудоголік і фанатік, що прагне свою жизнь підпорядкувати тому чи іншому служінню: служити королю, народу, партії, мистецтву – то все одна і та ж зараза, залежність, яка не лічицца.

(Рамки цього типу дослідження не дозволяють подати увесь матеріал вибірки. Тому ми обмежуємося наведеними прикладами).

Проаналізувавши енциклопедичні біографії письменників (вони формують стереотипні уявлення, образи), ми коротко схарактеризували їхній зміст так: «народився – жив – творив – помер». Уся подана в них інформація абсолютно стандартизована, наповнена штампами, кліше, типовими зворотами, до того ж ці вирази мають антитетичний характер. Одні з них позитивно забарвлені: наприклад, *митець; майстер слова; один з ідеологів; один з основоположників; великий талант; творчість займає визначне місце в укр. л-рі* тощо. Інші лексеми й фрази – з негативним забарвленням переважно через ідеологічну / політичну позицію: *контрреволюціонер; твори проповідували класовий мир, містили критику соціалістичної системи; проводив антирадянську діяльність; займався пропагандою* тощо.

Що стосується периферійних значень, то Михайло Бриних акцентує увагу читача на письменникові як

людині (морально-етична оцінка), на особливостях його манери письма, при цьому також використовуючи кліше і штампи, але з позицій іншої системи цінностей: *був скептиком і ставився іронічно даже до авторитетів; не гребував ні сатирою, ні памфлетом; той нежданий в українській літературі модерніст; яка то була странна й водночас заповзята людина; афонський старець; се був добрий, лагідний дідок, який ніколи не міняв своїх привичок і маршрутів; садовод-любитель, тихий дачник із сапкою в руках; трудоголік і фанатік; якесь інопланетне суцїство; віртуоз стилістики; звезда літератури.*

Перше, що впадає в око під час виявлення мовних засобів, які допомагають Доктору Падлюччу розвінчувати стереотипи про відомі українські літературні особистості, – це порушення чинних мовних норм, вдавання до суржику, свідоме паплюження фонетико-орфографічного оформлення слів з метою створення саркастичного колориту.

Вербалізація концепту «літературна особистість» відбувається через такі стилістичні засоби, як оксиморон, іронія, антитеза, парадокс та гротеск, що є найбільш вільним і вибагливим поєднанням різноманітних образів і мотивів. Сприйняття гротескного твору активує в читача емоційний стан так званої емоційної дезорієнтації, оскільки гротеск є співіснуванням несумісних емоційних станів, таких, як смішне, жалюгідне та огидне, а також привабливого та потворного, комічного і трагічного, безглузого та шокуючого. Використання подібних засобів виразності допомагає автору не лише в образній передачі власних думок, почуттів і оцінок, але й читача змушує включатися в процес творчості. Серед провідних інтенцій Михайла Бриниха – розвінчати попередні теорії, знетронити «дугі» авторитети, критично переглянути попередні прототипні знання на предмет істинності.

Підсумовуючи вищезазначене, отримуємо такі ключові тактики руйнування стереотипів у «Шидеврах української літератури»:

1. Наявність всіх шарів лексики, включаючи книжну, зрубілу, сленг, розмовну: *заворник; афонський старець; патріарх; полтіннік; попикона; шугатись.*

2. Наративність викладу, переназивання: *невіглас із огнем внутрі; трудоголік і фанатік; одержимий самоук.*

3. Метафоризація: *самий головний Дарт Вейдер в українській літературі ХХ ст.; доісторична нафта; біблійний газ.*

4. Порівняння, конвергенція: *красіве, як у Лесі Українки, лице; трохи похилена на бік лепніна голови, лице схоже на аплодисменти.*

5. Іронія: *хто взяв од власті все, про що тільки міг помріять радянський письменник (і то хіба після смерті)?*

6. Антитетичне поєднання несумісних характеристик: *у Київ він вернувся настіки крутим обломком метеорита люцьких знаній, шо зразу став професором Києво-Могилянської академії.*

7. Стверджувальні речення: *про жизнь Івана Семеновича Нечуя-Левицького нічого толком і не скажеш; про Винниченка ви і так усе знаєте... шо про нього казати.*

8. Риторичні запитання: для багатьох злопаскудних бумагомарак і досі остасця загадкою: як могла руско-язична баршина в неповні двадцять три года переплюнуть усі тодішні старанія української літератури?

9. Інтертекстуальність, ремінісценція: *кожний день у нього був такий, як попередній, і ця розміреність, повільність, неквапливість могла озадачити навіть Івана Гончарова та Мілана Кундеру; да, в луччі своїй годи вона фінтила, наче Ірен Адлер.*

10. Техніка колажу-монтажу і нарізки: *ця папіроса.., масивна запонка.., акуратно підстрижена борода.*

Щодо **перспективи** подальших розвідок у зазначеному напрямі, то вони можуть лежати як у площині вдосконалення (варіювання) технологій аналізу концептів, так і аналізу та систематизації самих технологій; не менш цікавою була б спроба аналізу причин варваризації сучасної мови з позицій лінгвокогнітивної науки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической сематике языка / А. П. Бабушкин. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1996. – 104 с.
2. Бартминский Е. Языковой образ мира : очерки по этнолингвистике / Ежи Бартминский. – М. : Индрик, 2005. – 528 с.
3. Голик С. Мовна особистість як об'єкт лінгвокультурологічних досліджень / С. Голик // Вісник Львівського університету. Серія іноземні мови. – 2013. – № 21. – С. 258–264.
4. Вайсгербер Л. Родной язык и формирование духа / Л. Вайсгербер – М. : УРСС Эдиториал, 2004. – 232 с.
5. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С. Г. Воркачев // Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 64–72.
6. Карасик В. И. О категориях лингвокультурологии / В. И. Карасик // Языковая личность: проблемы коммуникативной деятельности. – Волгоград, 2001. С. 3–16.
7. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
8. Караулов Ю. Н. Русская языковая личность и задачи её изучения [Электронный ресурс] / Ю. Н. Караулов. – Режим доступа : http://destruction.narod.ru/karaulov_jasikovaja_lichnost.htm.
9. Концептология в Украине: обзор проблематики // Лингвоконцептология: перспективные направления : [монография] / авт. кол.: А. Э. Левицкий, С. И. Потапенко, О. П. Воробьева и др. ; под ред. А. Э. Левицкого, С. И. Потапенко, И. В. Недайновой. – Луганск : Изд-во ГУ «ЛНПУ имени Тараса Шевченко», 2013. – С. 10–37
10. Красных В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? / В. В. Красных. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 375 с.
11. Мазепова О. Застосування концептуального аналізу у процесі вивчення східного поетичного тексту / О. Мазепова // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2008. – № 45. – С. 157–163.
12. Маслова В. А. Лингвокультурология : [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / В. А. Маслова. – М. : Издательский центр «Академия», 2001. – 208с.
13. Попова З. Д. Очерки по когнитивной лингвистике / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж, 2001. – 191 с.
14. Попова З. Д. Язык и национальное сознание. Вопросы теории и методологии / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж : ВГУ, 2002. – 151 с.
15. Прохоров Ю. Е. Национальные социокультурные стереотипы речевого общения и их роль в обучении русскому языку иностранцев / Ю. Е. Прохоров. – М. : Эдиториал УРСС, 2003. – 325 с.
16. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
17. Шишкина С. А. Лингвокультурная и когнитивная репрезентация концепта «интерес» в русском и английском языках : автореф. дис. канд. филол. наук : 10.02.01 / Шишкина С. А. – Тюмень, 2007. – 21 с.
18. Bierwiaczonek B. A Cognitive Study of the Concept of LOVE in English / B. A. Bierwiaczonek. – Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2002. – 228 p.
19. Croft W. and Cruse D. A. Cognitive Linguistics / W. Croft, D. A. Cruse. – Cambridge : Cambridge University Press, 2004. – 356 p.
20. The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics : [eds. D. Geeraerts and H. Cuyckens]. – Oxford etc. : Oxford University Press, 2007. – 1334 p.
21. Tissari H. LOVEscapes: Changes in Prototypical Senses and Cognitive Metaphors since 1500 / H. Tissari. – Helsinki : Société Néophilologique, 2003. – 470 p.

Е. В. Крутоголова, М. В. Корякина,

Черноморский государственный университет имени Петра Могилы, г. Николаев, Украина.

СТРАТЕГИЯ ТЕКСТООБРАЗОВАНИЯ В НАУЧНОМ ДИСКУРСЕ МИХАИЛА БРИНИХА

В центре современных исследований по лингвистике находятся проблемы языковой картины мира, языковой личности вообще и личности писателя в частности. Цель данного исследования – анализ научных публикаций и обобщение теоретических данных относительно понятийного аппарата когнитивной лингвистики в современном языкознании, а также обнаружение наиболее релевантных подходов к анализу концепта «литературная личность», определение полевой структуры указанного концепта, представленного в творчестве Михаила Бриниха (индивидуальной картине мира), которая есть составляющей и общеукраинской картины мира. Объектом предложенного исследования есть концепт «литературная личность», а предметом – особенности языковой репрезентации концепта в «Хрестоматии доктора Падлючча» Михаила Бриниха. Авторы статьи формируют методiku исследования, вследствие применения которой определяют ключевые тактики разрушения стереотипов в «Шидеврах украинской литературы» Михаила Бриниха.

Ключевые слова: концепт; лексико-семантическое поле; стереотип; ядро лексико-семантического поля; периферия.

STRATEGIES OF TEXT FORMATION IN SCIENTIFIC DISCOURSE OF MYKHAILO BRYNYCH

The aim of this research is to identify the most relevant approaches to the analysis of the concept of «literary personality» and a field defining the said concept in terms of material, associative and imaginative explicit and implicit characteristics, represented in the works of Mykhailo Brynych (individual world picture), which is a part of the nationwide and world view. The object of the proposed research is the concept of «literary personality» and the subject is features of the concept of language representation in «Anthology of Dr. Padlyuchcha» by Mykhailo Brynych. The methodological base of research is linguophilosophical provisions that reflect the relationship and interdependence of language and extra-linguistic phenomena, and language is understood as a special semiotic and cultural-historical environment. While describing linguistic phenomena both semasiological and onomasiological approaches were used. Concepts system and semantic space, which is a part of the first and has the language designation, differ in the article. One of the occasional tasks is to establish the differences between semantic and conceptual analysis. The main problem of different approaches to conceptual analysis is the search for intermediate metalanguage of description concepts. If the metalanguage is not used, the conceptual analysis is limited by distribution and contextual analysis, which interprets the content of a particular notion by describing the context surroundings and explanation of the different metaphorical transfers of a key concept sign and its distribution. Determinant for models of conceptual analysis is to demonstrate the relationships of different cognitive mechanisms of consciousness and unconscious, correlation of the different model components. Stereotype meaning (prototypal knowledge) was placed in the centre during the creating of semantic fields, and all lexical units of the sample were included in peripheral areas of the field. Conceptual meaning is established by identifying relationships. Features of linguistic consciousness are defined through the mechanism of these relationships and its laws and national specific features of linguistic consciousness reveal.

Keywords: *systematicity of language vocabulary; functional-semantic field; lexico-semantic group; concept; onomasiological approach.*